

ÉZSAIÁS 40–55 TÖRTÉNELMI UTALÁSAI

BÉKEFI BÁLINT¹

Absztrakt

Ézsaiás könyve 40–55. fejezetei keletkezési idejének meghatározásában döntő szerepet játszanak a történelmi utalások, amelyek a legelterjedtebb nézet szerint felfedik, hogy a próféciák a babiloni fogság végén születtek. Ez a tanulmány ismerteti a történelmi háttér kapcsán mind a bevett késő-exilikus² értelmezést, mind annak posztexilikus és preexilikus alternatíváit. Legnagyobb részét a preexilikus értelmezés melletti érvek bemutatása és az azzal szemben felhozható kritikák megválaszolása teszi ki. Ennek jelentősége, hogy ha valószínűsíthető, hogy Ézsaiás 40–55 keletkezésének hátterében a Kr. e. 701-re datálható asszír krízis időszaka áll, az kétségbe vonja Ézsaiás könyve történelmi kritikájának egyik alappilléret.

Kulcsszavak: Ézsaiás könyve, történelmi kritika, bevezetéstán, Asszíria, Babilon

1. Bevezetés

A történelmi-kritikai bibliakutatás egyik legmagabiztosabb megállapítása, hogy Ézsaiás könyvének jelentős részét nem a Kr. e. 8. század második felében és a 7. század elején élő júdai próféta, Ézsaiás, Ámóc fia írta. Ez a nézet, amelynek gyökerei a középkorig nyúlnak vissza, a 18. század végén éledt újra, a 19. század végére pedig a bibliakutatók körében – a tradicionalista³ teológusok egy részét leszámítva – gyakorlatilag teljeskörű elfogadottságra tett szert.

A könyv keletkezéskutatásának kiindulópontja az a (vélt) felismerés volt, hogy a 40. fejezettől a szövegben gyökeres változás áll be: megváltozik a stílus, a nyelvezet, a teológia és – legfőképp – a történelmi helyzet. Míg a korábbi fejezetek a Kr. e. 8. század végének eseményeivel foglalkoztak, a 40–55. rész már a Kr. e. 540-es években, a babiloni fogságban élő zsidókhöz szól; az utolsó tíz fejezet (56–66) pedig sokak szerint a fogságból való visszatérés utáni júdai állapotokra reflektál. Ennek a három történelmi időszaknak megfelelően a történelmi-kritikai kutatók beszélnek egy második („Deutero-”) és egy harmadik („Trito-”) Ézsaiásról, azokról a névtelen prófétákról, akiknek ezek a későbbi szövegrészek tulajdoníthatók.

Ez a felosztás azonban már a 19. században sem volt ennyire egyszerű, ugyanis többen mind „Proto-Ézsaiásnál”, mind „Deutero-Ézsaiásnál” fel véltek fedezni olyan szakaszokat, amelyek az állítólagos eredeti keletkezésnél későbbi korokat tükröztek. Így a feltételezett szerkesztések és bővítések száma fokozatosan növekedett: Bernhard Duhm 1892-es, mérföldkőnek tekintett munkájában egészen a Kr. e. 2. századba nyúlóan azonosított

1 Békefi Bálint (balint.bekefi@gmail.com, <http://independent.academia.edu/BálintBékefi>) a Golgota Keresztény Gyülekezet egyik ifjúsági vezetője, az Evangélikál Csoport vezetőségi tagja, a Pünkösdi Teológiai Főiskola hallgatója, informatikus.

2 Exilikus: a babiloni fogság (kb. Kr. e. 586–538) alatti.

3 Tanulmányomban különbséget teszek a történelmi-kritikai és a tradicionalista bibliakutatás között. Az előbbi a Bibliát lényegileg emberi iratként tanulmányozza, és módszertanát nem hitvallásokból fakadó, hanem a „szekuláris” tudományt jellemző előfeltevések vezérlik. Az utóbbi ezzel szemben valamely vallási közösség – evangéliumi vagy fundamentalista protestáns, konzervatív római katolikus vagy ortodox zsidó – szemszögéből közelíti a szöveghez, így rendszerint természetfeletti cselekvéshez köti annak keletkezését, illetve az abban leírtakat. A két megközelítés módszertani és ismeretelméleti elemzéséhez ld. Bartholomew et al. 2003, 19–179. o.; McCall 2012; Brinks 2013.

betoldásokat, és bár későbbi szerzőknél a végső dátum a holt-tengeri tekercek felfedezése után korábbra tolódott, egyesek tíznél is több szerkesztő munkáját vélték felismerni a szövegen.⁴

Tanulmányunk célja az Ézsaiás könyvének többes szerzősége mellett szóló legkorábbi érv vizsgálata, ami a mai napig a legjelentősebbek közé tartozik: ti. annak, hogy a 40–55. fejezet előfeltételezi a babiloni fogság történeti háttérét. Vizsgálatunk során ezeket a fejezeteket keletkezési szempontból egységesnek fogjuk tekinteni – azonban az előbbieken fényében szükséges röviden igazolnunk ezen feltevés legitimitását. Tekintve a különféle redakciókritikai⁵ modellek spekulatív voltát (ugyanis valójában csak a végső szöveg áll rendelkezésünkre), ezek cáfolata elvi szinten is komoly kihívást jelent. Ahelyett, hogy ezt megkísérelnénk, mindössze három szempontot említünk, elismerve megoldásunk és ezzel a cikk korlátait.

Először is, amint többen rámutattak, Ézsaiás 40–55. redakciókritikai elemzése az angolszász kutatókat kevésbé győzte meg: az ő köreikben a mai napig elterjedt vélemény ezekről a fejezetekről, hogy egy szerzőtől származnak.⁶ Erre példa az elmúlt két évtized nivós kommentáráírói közül Shalom Paul, Christopher Seitz, Gary V. Smith és Marvin Sweeney.⁷ Másodszor, a közelmúltban többen – legjelentősebben John Van Seters és Joshua Berman – rámutattak a redakciókritika kérdéses módszertani előfeltevéseire és anakronisztikus kategóriáira, amelyek kétségbe vonják a számos réteget és aprólékos szerkesztést feltételező szövevényes elméleteket.⁸ Harmadszor, John Hilber munkássága alapján elmondhatjuk, hogy az ókori közel-keleti prófétikus szövegek elfogadása és tekintélye attól függött, hogy megfelelnek-e egyes prófétai személyek szóbeli kijelentéseinek – ezt jelzi a próféciák forrásának és elhangzásuk körülményeinek feltüntetése, szövegahagyományozásuk gondossága és a későbbi szerkesztések csekély mértéke. A prófécia műfajának és Ézsaiás 40–55 megkérdőjelezetlen kanonicitásának fényében tehát a redakciókritikai elméleteknek súlyos bizonyítási terhet kell hordozniuk.⁹ Mindezek fényében tanulmányunk előfeltevése Ézsaiás 40–55 egységességére nézve, ha nem is bizonyítottnak, de tarthatónak tűnik, így továbbléphetünk a szövegben található történeti utalások vizsgálatára.

2. Exilikus értelmezés

Ézsaiás 40–55. fejezetei első közönségének késő-exilikus datálása olyannyira elterjedt az ézsaiási szakirodalomban, hogy sok kutató már nem is tartja szükségesnek, hogy érdemben érveljen mellette.¹⁰ Ez a – „bevettnek” is nevezhető – megközelítés jelentős részben a következő történelmi utalásokra alapoz: a próféta (1) Isten szabadítását hirdeti népének (40,1–2; 42,6–7; 43,5–7; 45,13; 49,9–13; 51,9–14; 52,5–11); (2) Jeruzsálemet úgy említi, mint ami romokban áll és újjáépítésre szorul (44,26.28; 45,13; 51,3); (3) megjövendőli Babilon közeljövőben várható bukását (43,14; 46,1–2; 47,1–15; 48,14–15); (4) felszólítja a zsidókat a Babilonból való menekülésre (48,20–21; 52,11–12); (5) megemlíti Círust név szerint (44,24–45,7) és név nélkül is (41,2–5.25–27;

4 A téma kutatástörténetéhez ld. Melugin 1976, 2–7. o.; Childs 1979, 316–323. o., 2001, 290–291. o.; Blenkinsopp 2002, 69–74. o.; Lanz 2004, 10–30. o.; Sweeney 2006; Berges 2008; Smith 2009, 30–41. o.; Williamson 2009; Hays 2011; Schultz 2015, 8–12. o.

5 Redakciókritika: a bibliakutatás azon irányzata, amely a szöveg létrejötte mögött szerkesztők (redaktorok) akár évszázadokon átívelő tevékenységét feltételezi, és az ő munkájukat, kortörténeti helyzetüket, motivációikat, valamint az általuk eszközölt változtatások egymásra épülő rétegeit igyekszik azonosítani.

6 Williamson 2009, 35–36. o.; Hays 2011, 549. o.; Kustár 2016, 257–258. o.

7 Lásd 15. évfolyam 2. szám és 16. évfolyam 4. szám.

8 Van Seters 2006; Berman 2016; vö. Goldingay, Payne 2006a, 7. o.; Schultz 2012, 256. o.

9 Hilber 2012, 2015.

10 Egyesek, bár a történelmi utalások többségét erre a korra értelmezik, a szöveg kialakulását korábbi (Oswalt 1998, 5–6. o., 2012; Lessing 2011, 45. o.) vagy – legalábbis végleges formáját illetően – későbbi (Goldingay, Payne 2006a, 25–30. o.; Sweeney 2016, 25–30. o.; Baltzer 2001, 30–31. o.; Watts 2005, c. o.) évszázadokba helyezik. Érdemes megemlíteni azt a nézetet is, amely a 48. fejezet után egy váltást lát, és a 49–55. részek háttérének a fogság végét kevéssel követő időszakot véli (Watts 2005, c. o.; Paul 2012, 321. o.).

43,14; 45,13; 46,11; 48,14–15); sőt (6) úgy is beszél róla (név nélkül), mint akinek az első katonai sikerei már elértek és a hallgatóság számára ismertek (41,25–27). A (3) és (6) számú megfontolás elég pontos datálást tesz lehetővé: a többség ezek alapján a 40–55. fejezeteket Kr. e. 547 és 539 közé helyezi.¹¹

Ez az értelmezés azonban – népszerűsége ellenére – több problémát is felvet. Gary V. Smith nyomán röviden a következőket kritikákat említhetjük: (1) a zsidók elnyomott helyzete (51,13–14) nem tükrözi azt, amit a fogság alatti életükről tudunk;¹² (2) több igehely nem (pusztán) fogságra, hanem háborúra vagy ostromra (is) enged következtetni a próféciaik kontextusaként (41,8–16; 42,22–25; 49,17.19); (3) a 41. fejezetben bemutatott névtelen uralkodó jövetelét a szöveg szerint a próféta *korábban már megjövendölte* (41,25–26), ami Círusra nem igaz;¹³ (4) Círus nem foglalta el Egyiptomot, Etiópiát és Szebát, szemben azzal, amit a 43,3 sugall; (5) a jeruzsálemi templom feletti ítélet (43,28) a masszoréta szöveg szerint *jövő időben áll*;¹⁴ (6) az Izráel dicsőséges szabadulásáról és Babilon elpusztításáról szóló próféciaik pedig nem felelnek meg Babilon békés elfoglalásának és a zsidók Júdába való részleges és lehangoló visszatérésének Círus idejében.¹⁵

Ezen szempontok teljes körű kiértékelése mindegyik szakasz részletes exegézisét és a másodlagos irodalom átfogó feldolgozását igényelné, amelyre itt nincsen lehetőség. Két megállapítást azonban tehetünk. Egyrészt, a 40–55. fejezetben van néhány olyan utalás, ami első ránézésre határozottan az exilikus datálást látszik támogatni: Círus említése, a felszólítás Babilon elhagyására, a felszabadítás és a hazatérés ígérete, illetve Babilon pusztulásának megjövendölése. Másrészt azonban ezek közül egyedül a Círus-prófécia az, amely *egyértelműen* a babiloni fogság végére vonatkozik¹⁶ – a többről elképzelhető más korszak is, amelybe beleillhet. Ez a tény, a késő-exilikus megközelítéssel kapcsolatos fentebb kifejtett problémákkal együtt, indokot adhat az egyéb nézetek megfontolására.

3. Posztexilikus értelmezés

Akad pár kutató – elsősorban C. C. Torrey és Klaus Baltzer¹⁷ –, akik a szövegben háttérben túlnyomó részt a Kr. e. 5. század második felének júdai életkörülményeit látják. Számos újabb redakciókritikai kutatás is azonosítani vél posztexilikus redakciós rétegeket Ézsaiás 40–55 szövegében,¹⁸ azonban, mivel a korábban kifejtetteknek megfelelően Ézsaiás 40–55-öt jelenleg alapvetően egységes szöveggként vizsgáljuk, a továbbiakban leginkább Torrey és Baltzer szempontjai relevánsak számunkra. Mivel azonban Torrey megközelítése alapjaiban sajátos és valószínűtlen feltevésekből indul ki,¹⁹ hasznosabb Baltzer érveit áttekintünk.

11 Koole 1998, 13. o.; Baltzer 2001, 26, 30. o.; Childs 2001, 289–291. o.; Blenkinsopp 2002, 92–93. o.; Goldingay, Payne 2006a, 28–30. o.; Smith 2011, 701–704. o.; 2015a, 178–185. o.; Oswalt 2012; Paul 2012, 2–3, 14. o.; Rózsa 2016, 410–411, 415–416, 430. o.

12 Smith 2009, 406–408. o.

13 Az erre az évrre adott válaszokhoz és azok kritikájához ld. Allis 2000, 60–61. o., bár részben Allis érvei is egy olyan értelmezésre alapoznak, amelyet a későbbiekben megkérdőjelezünk.

14 Smith 2009, 217–218. o., 2011, 709–710. o.; Schultz 2012, 249–250. o.; vö. Horton 2000, 332–333. o. Ez az érv azonban mind szövegkritikai, mind nyelvtani szempontból megkérdőjelezhető (bár nem valószínűtlen, vö. Oswalt [1998, 157: 60. lj.] érveivel), így nem tekinthető perdöntő erejűnek. A preexilikus értelmezés más képviselői múlt idejüként érte magyarázzák (Payne 1967b, 54. o.; House 2019, 352–353. o.; Erlandsson 2020, 126. o.).

15 Smith 2015b.

16 Bár még erről sem állítható, hogy teljeskörű egyetértés övezi – vö. a 66. lábjegyzettel.

17 Torrey 1928; Baltzer 2001; vö. Goldingay, Payne, 2006a, 28. o.

18 Fried 2002; Albertz 2003; Berges 2008; Hays 2011, 556. o.; Albertz 2014; Rózsa 2016, 416–417. o.

19 Torrey szerint Ézsaiás 40–55 minden Babilonra és Círusra tett utalása későbbi beillesztés (Torrey 1928, 38–52. o.). Emellett alapvetően megbízhatatlannak tartja a Krónikák, Ezsdrás és Nehémiás könyveinek leírásait mind a babiloni fogságról, mind az azt követő kor vallásosságáról (Torrey 1928, 59, 65–66. o.).

Ezeket a következő pontokban foglalhatjuk össze: (1) a szöveg nem tükröz várakozást a dávidi dinasztia helyreállítására, pedig ez a fogság alatt és röviddel utána jellemző volt; (2) a templom újjáépítése és az új papság legitimálása nem kap hangsúlyt; (3) viszont a próféta kritizálja az áldozati rendszert (43,22–28). Megfigyelhető párhuzamok Nehémiás könyvével: (4) „a falak felépítése (Ézsaiás 49,16–19; 54,11–14a; vö. Neh 2,11–4,17; 6,15–16)”; (5) „Júda városainak kapcsolata Jeruzsálemmel (Ézs 40,9–11; 44,26 vö. Neh 3; 11)”; (6) „az adósszolgák felszabadítása (Ézs 42,22; 44,5; 46,10; 49,8–9.24–26; 51,10–11.13–14; vö. Neh 5)”; (7) a fogságban, az országban és a diaszpórában élők közötti kapcsolat „(ld. Ézs 49,12.22–23; 51,1–3.9–11 [...] vö. Nehémiás életrajzával)”; (8) a vegyesházasságok érvénytelenítésével ellentétes hangsúlyt képvisel „Jahve és Sion/Jeruzsálem »házasságának« érvényteleníthetlensége”;²⁰ (9) „Nehémiás könyve, akár csak DtÉzs, előfeltételezi Isten szolgájának a fogalmát” – erre a fogalomra Nehémiásnál példa Mózes, Nehémiás és a zsidó nép (Neh 1,6–11).²¹

A posztexilikus értelmezéssel ellen is szólnak azonban komoly érvek: (1) a 41 és 44–48. fejezetek próféciáinak jelentős részét *vaticinia ex eventuként*²² kell értelmeznie; (2) a 41–43 és 49–51 támadást és ostromot tükröző képei nehezen illeszkednek Nehémiás korára;²³ (3) a bálványokkal folytatott polémia aktualitása nem világos. Érdemes észrevennünk, hogy Baltzer érveinek többsége, ha sikeres is, csupán az exilikus értelmezés ellen szól: azok alapján Ézsaiás 40–55 ugyanúgy keletkezhetett a fogság előtt, mint utána. Végző soron ugyanabba a következetlenségbe esik, mint számos tradicionalista magyarázó: egyszerre fogadja el Ézsaiás 40–55 jelentős részének exilikus fókuszát, és érvel közben mégis amellet, hogy a szöveg egyéb utalásaiból kiderül: a próféta valódi közönsége egy másik korban élt. Míg a tradicionalista kutatókat ez egy egyébként példátlan prófétai jelenség feltételezéséhez vezet, addig Baltzert a szöveg prófétikus voltának lényegi tagadásához – amelyet többekévé el is ismer azzal, hogy Ézsaiás 40–55 műfaját „liturgikus drámának” nevezi.²⁴ Úgy tűnik tehát, hogy a következetesen posztexilikus olvasatok, bár jogosan rámutatnak az exilikus értelmezés néhány gyengéjére, végző soron radikális és valószínűtlen szövegkritikai, kortörténeti és műfaji átértékelést hordoznak magukban.

4. Preexilikus értelmezés

Az 1800-as évek első felében Adam Clarke az egész Bibliáról írott kommentárjában még úgy fogalmazott, hogy „elterjedt nézet” az, amely szerint Ézsaiás 43,3 háttérben Szanhérib Júda elleni támadása áll – a Kr. e. 8. század végén.²⁵ Ennek az értelmezésnek korábbi képviselői között olyan tudósokat találunk, mint a 12. századi rabbi, Dávid Kimhi, illetve Kálvin, a 16. századi reformátor.²⁶

Annak a megközelítésnek átfogó és részletes kifejtésére, amely a 40–55. fejezetek egészének történelmi háttérét Ézsaiás korában határozza meg, 1907-ig kellett várni, amikor J. W. Thirtle megjelentette a Zsoltároknak és Ézsaiás könyvének problémáiról írott kötetét. Thirtle szerint Ézsaiás 40–66. fejezeteinek központi, noha expliciten meg nem nevezett alakja Ezékiás király: őróla szólnak a szolgáló-énekek és az a prófécia is, amely – későbbi szövegromlás hatására – ma Círus nevét tartalmazza. A szövegben tükröződő krízishelyzetet Szanhérib támadása jelenti, aki Kr. e. 701-ben Júda jelentős részét elpusztította, lakóinak egy részét pedig fogságba vitte.

20 Baltzer 2001, 30. o. A szó szerinti idézeteknél az igehelyekre való hivatkozásokat helyenként formailag egyszerűsítettem.

21 Baltzer 2001, 31. o.

22 *Vaticinium* (tsz.: *vaticinia*) *ex eventu*: olyan prófécia, amely valójában a látszólag megjövendő esemény megtörténte után íródott.

23 Bár Baltzer kísérletet tesz rá – azonban ld. Smith 2009, 359–360. o.

24 Baltzer 2001, 7. o. Egy a leírtakat tükrözően következetlen tradicionalista magyarázathoz ld. Oswald 1998, 2012. Baltzer további kritikájához ld. Kratz 2003.

25 Clarke 1836, 631. o.; hasonlóan White 1709, 309. o.

26 Smith 2011, 708. o. Smith József Kimhit említi, de minden bizonnyal valójában Dávid nevű fiára gondol, akinek Ézsaiás-kommentárja sok protestáns teológus kedvelt olvasmánya volt.

A Babilonra tett utalások részben Asszíriára vonatkoznak: a kapcsolatot pedig az adja meg, hogy Babilon ekkor Asszíriához tartozott, Asszíria uralkodói pedig Babilon királyának is nevezték magukat.²⁷

Bár Thirtle-nek az elmúlt bő évszázad során akadt pár követője (elsősorban a hozzá hasonlóan krisztadelfianus H. A. Whittaker és Andrew Perry, illetve az anglikán W. A. Wordsworth²⁸), mégis keveseket győzött meg Ezékiás vélt meghatározó szerepe és a Círus-prófécia integritásának megkérdőjelezése. Ennek ellenére azonban a múlt század utolsó harmadától kezdve megjelentek a szakirodalomban az olyan tradicionalista értelmezések, amelyek a 40–55. fejezetek jelentős részét a Kr. e. 701-ben (illetve esetleg az azt követő egy-két évtizedben) bekövetkezett események fényében olvassák, még ha pár prófécia beteljesedését a babiloni fogság végénél látják is.²⁹ A következőkben az ezen megközelítések mellett szóló főbb szakaszokat tekintjük át, a Círus-próféciát pedig – az ellenvetések megválaszolása keretében – később tárgyaljuk.

A legtöbb olyan szakaszt, amely jobban illik preexilikus, mint exilikus vagy posztexilikus korba, a korábban tárgyalt értelmezések kritikáinál már megemlítettük. Érdemes azonban még egyszer, most részletesebben áttekinteni a fontosabb szövegeket – Gary V. Smith egy cikkében hét ilyet sorol fel.³⁰ A következőkben ezeket részben átcsoportosítva, részben kihagyásokkal, illetve kiegészítésekkel tárgyaljuk. Nem állítható, hogy ezen szövegek bármelyike kétséget kizáróan bizonyítaná az adott szakasznak vagy Ézsaiás 40–55 egészének preexilikus keletkezését; annyit állítunk csupán, hogy jobban illenek a Kr. e. 8–7. század fordulójára, mint későbbi korokba.³¹

Háborús helyzet

(1) A 41,8–16, különösen a 11–12. versek háborús állapotot mutatnak be, amely a zsidók fogság alatti helyzetét nem jellemezte. A nép „fél” és „csügged”, Isten „győzelmes jobbjára” van szükség (10. v.) ahhoz, hogy megmentse azoktól, akik „gyűlölik” és „perbe szállnak” vele (11. v.). Izráelt „támadják” és „harcolnak ellene” (12. v.). Fölvetődik a lehetőség, hogy ezt Júda Kr. e. 587-es támadására értelmezzük, azonban ez nehezen egyeztethető össze azzal, hogy a prófécia Izráel dicsőséges győzelmét és az ellenség pusztulását ígéri (11–12, 15–16. v.). A leírás viszont emlékeztet arra, amit Ézsaiás 37,36-ban olvasunk arról, ahogyan Isten megszabadította Jeruzsálemet az asszír fenyegetéstől.³²

(2) A 42. fejezet 22–25. versei úgy írják le Júda népét, mint aki „kirabolt” és „kifosztott”, „csapdában”, „veremben”, „börtönben” van (22, 24. v.), körülötte „háború tombol” (25. v.). A leírás ismét nehezen érthető a babiloni fogság alatti helyzetre, amelynek kapcsán nem tudunk ilyesféle nyomorúságról. Hasonlóan az előző fejezetben olvasható szakaszhoz, a két opció itt is Jeruzsálem babiloni, illetve asszír ostroma (Kr. e. 587 és 701).³³

27 Thirtle 1907.

28 Wordsworth 1939; Whittaker 1988; Perry 2015. Perry a kutatási eredményeinek többségét nem tudományos fórumokon publikálta, így keveset fogok hivatkozni rá.

29 Payne 1967a, 1967b, 1968, 1973; Erlandsson 1985, 2020; Horton 2000; Smith 2009, 2011, 2015a, 2015b; Perry 2015; Seufert 2015; House 2019. Fellelhető egy kevés ezeknél valamivel korábbi szakirodalom is – ennek összefoglalásához ld. Payne imént hivatkozott cikkeit. Természetesen sok értelmező elismer messiási és eszkatologikus próféciákat is, amelyek mostanáig legfeljebb részben teljesedtek be.

30 Smith 2011, 705–712. o. Smith itt, kommentárjában (2009) és későbbi cikkeiben (2015a, 186–189. o., 2015b) jó áttekintést ad a szakirodalomban megjelenő különféle álláspontokról, amelyek tárgyalására itt nincs lehetőség (vö. még Horton 2000; House 2019; Erlandsson 2020).

31 Legelterjedtebb alternatíva lévén a továbbiakban a késő-exilikus értelmezést kezeljük elsődleges vitapartnerként. Bár a posztexilikus nézettel a következőkben keveset foglalkozunk, Smith többé-kevésbe ezt a perspektívát is figyelembe veszi, amikor az egyes szakaszok preexilikus volta mellett érvel (Smith 2009, 2011).

32 Ezt Smith Kr. e. 701-re, House viszont 688-ra datálja (Smith 2011, 707. o.; House 2019, 23. o.).

33 Ezt a szakaszt House is a 701-es eseményekhez köti, szemben az előzővel (House 2019, 329. o.).

Smith amellet érvel, hogy a tágabb kontextus itt is az ellenségek feletti győzelmet ígér (42,15–16; 43,1–4³⁴), ami jobban illik az asszír támadásra, bár – a tágabb szövegkörnyezetet szem előtt tartva – a szakasz értelmezhető úgy is, hogy a végső szabadulás majd a fogságból való visszatérés lesz (vö. 43,14). Így ez a szöveg önmagában nem erős érv a preexilikus datálás mellett.

(3) A 43,3 arról számol be, hogy Isten Izráélért cserébe, „helyette” ad három másik nemzetet: Egyiptomot, Etiópiát és Szebát. Elfogadott tény, hogy Círus ezeket az országokat nem foglalta el (fia igen, azonban jóval a babiloni fogságból való felszabadulás után), így ez a mondat nehezen értelmezhető exilikus történelmi utalásként. Azonban, amint arra Smith rámutat (ezen értelmezés régebbi képviselőit korábban említettük), a prófécia jól illik arra az eseményre, amit a 37. fejezet 9. versében olvasunk: Szanhérib figyelme és hadserege elterelődött a jeruzsálemi ostromról a Tihákával, Egyiptom fáraójával és Etiópia királyával folytatott harcra. Ez tehát jól érthető a fogság előtti keletkezés fényében.³⁵

(4) A 49,16–26 által lefestett kép Sion-Jeruzsálem helyzetéről jobban illik egy ostromállapotra, amelyből a próféta közelgő szabadulást ígér, mint egy távoli földön töltött fogságra. A 49,16–17 Sion „falairól” beszél, a 19. vers pedig a „feldúlt országról”, és mindkettővel kapcsolatban ugyanaz az ígélet: a pusztítók távozni fognak belőlük. Itt tehát a krízisnek csupán része a fogság (18, 20, 22. v.), egy másik része a pusztítás, elnyomás és a támadók aktuális jelenléte (17, 19, 26. v.). Kétséges, hogy Jehud babiloni tartomány fenntartóira jellemzőek lettek volna-e ezek a leírások – azonban Szanhérib ostromára jól illenek.

(5) Ugyanez mondható el a 51,13–23-ig terjedő szakasszal kapcsolatban: számos fordulat jobban illik egy ostromra, mint egy fogságra. Sion lakói rettegnek „mindennap az elnyomó izzó haragjától, mellyel el akar pusztítani” (13. v.). Beszédese a város szenvedésének jellemzése: „pusztulás és összeomlás, éhínség és fegyver” (19. v.). A város lakói „alétan feküdtek minden utcasarkon, mint antilop a hálóban” (20. v.). Az ígélet úgy hangzik, hogy „megszabadul a megkötözött”, „nem fog el kenyere” (14. v.), Isten pedig Sion „kínzóinak kezébe” adja haragjának poharát (22–23. v.). Ez a szöveg tükrözi legvilágosabban egy ostromlott város élethelyzetét, amely a babiloni fogságban nehezen lett volna értelmezhető.³⁶

(6) Az 52,4–5 értelmezése nem könnyű, azonban feltűnő, hogy a nép megpróbáltatásait részletezve Egyiptomot és Asszíriát említi, Babilonról azonban nem beszél.³⁷ Az asszír elnyomás kapcsán (52,4b) a עֲסָרָךְ szó valószínűleg ’végül’ jelentésben áll, ellentétet képezve azzal, hogy a nép ’először’ (בְּרִאשִׁיתָ) Egyiptomban szenvedett.³⁸ A következő vers eleje („És most mit tegyek itt?” – 52,5a Károli) sokak szerint t egy harmadik csapásra – a babiloni fogságra – utal. Ez azonban a יָמֵי (’itt’) szó fényében valószínűtlen, hiszen a mondat legalább annyira hangsúlyozza a helyet, mint az időt – a próféciaik helyszíne és címzettje pedig egészen eddig, illetve a következő

34 A második igehelyet nem Smith hozza, ez az én kiegészítem.

35 Többen nem feleltetik meg a három ország említését konkrét történelmi eseménynek (Oswalt 1998, 139–140. o.; Brueggemann 1998, 53–54. o.; Paul 2012, 207. o.), ami elsősorban azzal indokolható, hogy nem veszik számba a babiloni fogság előtti eseményeket, így viszont nem találnak jó megfeleltetést. Ha a fenti értelmezést elfogadjuk, és kontextusként relevánsnak tartjuk az előző fejezet utolsó verseire nézve, akkor az előző pontban látott háborús helyzet asszír-kori értelmezése is valószínűvé válik.

36 Payne 1968, 186–187. o.

37 Downer 1923b, 372. o.; Payne 1968, 188. o.; Smith 2011, 711–712. o.; House 2019, 471. o.; vö. Erlandsson 2020, 160. o.

38 Vö. Oswalt 1998, 362–363. o.; Goldingay, Payne 2006b, 258–259. o.; Smith 2009, 420. o., 2011, 711–712. o.; House 2019, 470–471. o. A szó állhatna még ’ok nélkül’ vagy ’eredmény, haszon nélkül’ jelentésben, azonban a kortörténelmi körülmények fényében ezek valószínűtlenek: ti. Szanhéribnak volt oka megtámadni Júdát, és még ha Jeruzsálem ostromában nem is járt sikerrel, a nép egy részét fogságba vitte, Ezékiástól pedig védelmi pénzt kapott. (A Jeruzsálem asszír ostroma körüli szövevényes történelmi és bibliai kérdésekhez ld. Laato 1995; Lanz 2004, 125–135. o.; Provan et al. 2015, 369–379. o.). Hasonlóképpen, a Kr. e. 8. századi próféták szerint Jahvénak is volt oka arra, hogy Izráelt Asszíria kezébe adja, így Sweeney értelmezése, amely szerint ő az, akinek az asszír támadás nem szolgált javára (Sweeney 2016, 189. o.), valószínűtlen, és Ézsaiás 40–55 teológiájával is nehezen összeegyeztethető.

versekben is Sion-Jeruzsálem (49,14–26; 51,3.11.16–23; 52,1–3.7–9).³⁹ Bár a szakasz értelmezése bizonytalan,⁴⁰ az előbbi megfontolások arra látszanak utalni, hogy Isten népének tapasztalatában a nyomorúság legutóbbi forrása az asszír ostrom és fogságba vitel volt.

Babilon ítélete

Ézsaiás könyvének általunk vizsgált részei a következő helyeken beszélnek Babilon ítéletéről: 43,14; 46,1–2; 47,1–15.⁴¹ Az utóbbi kettő szakasz Smith összefoglalása szerint a következőket jövendöli Babilon kapcsán:

- (1) Bél (Marduk) és Nebó istenek elvitele Babilon városából egy másik nemzet fogságába (46,1–2);
- (2) vége Babilon városa királyi státuszának, amellyel királyságának fejeként bírt (47,1.5);
- (3) szégyen és megaláztatás (47,1–3);
- (4) állampolgárok és lojális hűbéresek elvesztése (47,8–9);
- (5) baj, veszedelem és pusztulás (47,11);
- (6) tűz általi elégés (47,14);
- és (7) senki nem fogja megszabadítani Babilont (47,15).⁴²

Smith ugyanebben a cikkében áttekintést ad a Babilont ért támadásokról Kr. e. 710 és 480 között, azt keresve, hogy melyikre illik legjobban az ézsaiási leírás. A következő nyolc eseményt sorolja fel.⁴³ (1) Kr. e. 710: az asszír II. Szargón elfoglalta Babilont. Ellenfele, Meródaq-Baladán Élamba menekült közeledtekor, így békésen be tudta venni a várost. (2) Kr. e. 703: az asszír Szanhérib legyőzte az ismét lázadó babiloni Meródaq-Baladánt, így végül nagyobb pusztítás nélkül vonulhatott be a városba. (3) Kr. e. 700: Szanhérib felvonult Babilonia déli részén, aminek hatására Meródaq-Baladán Babilon bálványait hajókra rakodva elmenekült, Szanhérib pedig saját fiát tette Babilon uralkodójává – azonban nem tudunk semmilyen támadásról maga a város ellen.

(4) Kr. e. 689: miután az élámiták elmozdították Szanhérib fiát a babiloni trónról, Szanhérib megtámadta és elpusztította Babilont. Az uralkodói pozíciót megszüntette, a város bálványainak egy részét összetörte, egy másik részét (köztük Bél) pedig elvitte (illetve -küldte). A város gyakorlatilag mocsárrá vált: később Szanhérib fiának, Észar-Haddónnak kellett újjáépítenie. (5) Kr. e. 652–648: Samas-sum-ukin, Észar-Haddón fia, Babilon uralkodója fellázadt testvére, az AsszírIA felett uralkodó Asznapar⁴⁴ ellen, aki válaszul ostrom alá vette a várost és megölte Samas-sum-ukint, majd a város javait és tisztségviselőit elvitte, illetve némelyeket megölt. Ezen kívül annyit tudunk, hogy a király végül „selyemkesztyűt nyújtott”, amely valamilyen szinten békés lezárást sugall.

(6) Kr. e. 539: a perzsa Círus – az elérhető feljegyzések alapján békés fogadtatással, vagy legalábbis nagyobb összecsapások nélkül – elfoglalta Babilont. A városban és lakosaiban komoly kárt nem tett, az ottani bálványistenek tiszteletét pedig megtartotta. (7) Kr. e. 520: a perzsa Dárius egy összetett taktikai csel után megrohanta a várost, azonban vitatott, hogy mennyi pusztítást vitt ott véghez. Egyes források szerint megölt párezer lázadót, a falak és kapuk egy részét pedig lerombolta – mások viszont ez utóbbit megkérdőjelezik, ugyanis Dárius ezt követően Babilonban élt. (8) Kr. e. 484, 482: a perzsa Xerxész leverte két babiloni lázadást, és egyes – vitatott – beszámolók szerint eltávolította „Zeusz” (azaz Marduk vagy Bél) szobrát a templomból – ezen kívül azonban keveset tudunk az eseményekről.

39 Smith 2009, 420–421. o.; House 2019, 471. o.

40 Az alternatívákkal jól számot vet House 2019, 470–471. o.

41 Továbbá valószínűleg, noha impliciten, a 48,14–15 is ide tartozik – ez azonban nem befolyásolja a továbbiakat.

42 Smith 2015b, 532. o. Mivel a 43,14 héber szövege nehezen érthető, így a továbbiakban nem hagyatkozunk rá. A szövegkritikai és nyelvi kérdésekhez ld. Whybray 1975, 87. o.; Oswald 1998, 150: 38–40. lj.; Childs 2001, 336. o.; Goldingay, Payne 2006a, 293–296. o.; Smith 2009, 206–207. o.; Paul 2012, 213–215. o.; a szakasz preexilikus értelmezéseihez ld. Horton 2000, 329–330. o.; Smith 2009, 205–207. o.; House 2019, 346–348. o.

43 Smith 2015b, 532–538. o.

44 Ismertebb nevein Assurbanipál vagy Assur-bán-apli.

Milyen következtetéseket vonhatunk le ebből az összefoglalóból? Amint erre Smith rámutat, ezek a próféciák nem illenek sem Círus Kr. e. 539-ben véghezvitt tetteire, sem a legtöbb egyéb eseményre.⁴⁵ A város politikai összeomlása, fizikai pusztulása és bálványainak fogságba vitele egyszerre egyedül Szanhérib Kr. e. 689-es hadjáratkor valósult meg. Babilon ekkori bukásának megprófétálása több célt is szolgálhat Ézsaiás 40–55 kontextusában: a bálványok erőtlenségének és Jahve szuverenitásának további igazolását; az összeomló Babilon és a dicsőségesen felemelkedő Sion kontrasztjának bemutatását; a korábban olvasható, a távolibb jövőről szóló Círus-prófécia megbízhatóságának rövid távú hitelesítését; és – feltételezve a 36–39. fejezetek eseményeivel nagyjából egyidejű datálást – a júdaiak eltántorítását attól, hogy Babilonnal szövetkezzenek AsszírIA ellen (vö. 39. fej.).⁴⁶

Ha a prófécia valóban erre az eseményre vonatkozott, akkor feltehetőleg valamivel Kr. e. 689 előtt kellett keletkeznie – *vaticinium ex eventu*ként ugyanis nehezen értelmezhető.⁴⁷ Ha a prófécia azonban nem erre az eseményre vonatkozott (tehát később és nem *vaticinium ex eventu*ként hangzott el), akkor nem, vagy csak komoly pontatlanságokkal teljesedett be.⁴⁸ Fölvetődik a kérdés, hogy hogyan magyarázható ebben az esetben – a Tóra beteljesedetlen próféciákkal kapcsolatos kitétele (5Móz 18,22) alapján – a szöveg kanonicitásának soha meg nem kérdőjelezett volta, különösen tekintve a történelem ismeretének jelentőségét Ézsaiás 40–48 bálványokkal folytatott polémiájában. Még ha ezeket nem is találnánk meggyőző szempontoknak, az eredeti állításunk pusztán az volt, hogy ezek a próféciák *jobban* illenek a preexilikus korba, mint a későbbiekbe – ez pedig belátható anélkül is, hogy az alternatív lehetőségeket teljes bizonyossággal kizárnánk.

Válaszok az ellenérvekre

Az itt bemutatott megközelítéssel szemben számos ellenvetés hozható fel. Ezek közül – a teljesség igénye nélkül – a következőket fogjuk megvizsgálni: (1) a 40. fejezet első 11 verse a fogságban élő próféta elhívástörténete; (2) a Círusra vonatkozó implicit és explicit utalások egy a babiloni fogság végén élő közönséget feltételeznek; (3) a 41,27 örömhírnek nevezi annak az eljövételét, akit ez az értelmezés a Jeruzsálem ostrom alá vevő Szanhéribbal azonosít; (4) a 43,14, a 47,6 és a 48,20 világosan azt mutatja, hogy a nép Babilonban volt fogságban; (5) a 43,19–21, a 48,21 és az 55,12–13 a pusztán keresztülvezető békés, biztonságos, dicsőséges hazatérés ígértét fogalmazza meg; végül pedig (6) Ézsaiás 39 a soron következő fejezetek kontextusát vezeti be a babiloni fogság megjövendölésével. A következőkben sorra vesszük a kritikákra adható válaszokat.

(1) Bár a 40,1–11 elhívástörténetként való értelmezése (párhuzamba állítva Ézsaiás 6-tal) elterjedt, mégis problémás. Az értelmezés egyik része, amely szerint Isten mennyei tanácsot tart az angyali lényekkel, legalább három nehézségbe ütközik: (a) a szöveg Istentől kívül semmilyen más természetfeletti lényt nem említ; (b) ha az első versek címzettjei angyalok is, a beszélő nem maga Isten (vö. 40,1b); azonban (c) a „népem” – „Istenetek” szavak arra utalnak, hogy a megszólítottak nem angyalok, hanem maga Isten népe: emberek.

45 Smith 2015b, 537–538. o.

46 Smith 2015a, 191–193. o., 2015b, 538–543. o.; vö. Childs 2001, 286. o.; Kitchen 2003, 379–380. o.; Richardson 2014, 459. o.

47 John Walton rámutat, hogy a *vaticinium ex eventu* legtöbbször vagy politikai propagandaként, vagy apokaliptikus jövendölés hitelességének megalapozására szolgál (Walton 1994, 222–225. o.) – itt azonban egyik sem fedezhető fel. Legfeljebb a 44–45. fejezettel együtt olvasva merülhet fel Círus legitimálása mint politikai cél, erre azonban csak az ő Babilonba érkezése után lehetett volna szükség – ebben a helyzetben viszont inkább az 539-es események utólagos megprófétálását várnánk.

48 Feltéve, hogy egy „egyszerű” történelmi próféciának tekintjük – nem zárható ki ugyanis az eszkatologikus vagy spirituális-univerzális értelmezés sem, amely Babilont itt minden Jahvéval ellenkező erő archetípusának tekinti (vö. Smith 2009, 285. o.). Ez tehát árnyalja érvelésünk kizárólagosságát, azonban kevesen látják indokoltnak a prófécia történelmi referencialitásának elvetését. Ahhoz a véleményhez, hogy ezek a próféciák legalább részben tévesek, ld. Duhm 1922, 322. o. (vö. Seitz 2001, 375–376. o.); Downer 1923b, 383–386. o.; Whybray 1975, 114. o.; Carroll 1978; Baltzer 2001, 30. o.; Smith 2011, 710–711. o., 2015b, 529–530. o.

Az értelmezés másik része, amely a próféta Istennel való találkozását és elhívását igyekszik leírni, szintén nem meggyőzőbb. Az elhívástörténetek hat jellegzetessége (isteni találkozás, megszólítás, elküldés, ellenvetés, megnyugtató, igazoló jel) közül kettőnek (isteni találkozás és igazoló jel) semmi nyoma a szövegben, és a továbbiak jelenléte is kétséges.⁴⁹

Alternatívaként érdemes megismerni a szöveg legrészletesebb preexilikus értelmezését, amelyet Matthew Seufert fejtett ki egy pár évvel ezelőtti cikkében.⁵⁰ Ő ezt a szakaszt a 36–37 fejezetekben olvasható asszír ostromról és az abból isteni segítséggel történt szabadulásról szóló „költői visszaemlékezésnek”⁵¹ tartja. A következő hét szempontot sorolja föl nézete mellett:⁵² (a) míg Jeruzsálem az első két versben vigasztalásra szorul, a 9. versben már ő vigasztalja Júdát;⁵³ (b) a 37,27 és a 40,6–8 között szóhasználati-metaforikus kapcsolatok fedezhetők fel (elsősorban az ember mint fű [הַצִּיר], mint mezei [הַשָּׂדֵה] növény képe), amelyek erősítik az értelmezést; (c) a hegyek és halmok lesüllyedésének (40,4 – הַצִּיר) képe visszautal a korábbi ézsaiási próféciákra, amelyek a hatalmaskodók megalázásáról (הַצִּיר) szólnak (2,11–17), és amelyhez Asszíria ítéletének – a 37. fejezetben beteljesedett – megjövendölése is kapcsolódik (10,12–33, különösen a 33. vers); (d) Jeruzsálem győzelmi kiáltása a 40,9-ben visszautalhat az asszír kincstárnok fenyegető kiáltására a 36,13-ban és a 37,23-ban; (e) a következő szakasz (40,12–31) hamis istenekkel folytatott polémiája érthető válaszként arra, ahogyan az asszír kincstárnok megkérdőjelezte Jahve hatalmát (36,18–20; 37,10–13);⁵⁴ (f) a pusztai útkészítés a 40,3-ban – a következő versek fentebbi értelmezése alapján – okkal érthető metaforikusan, így pedig a 3–5. versek párhuzamban állnak más ószövetségi teofániákkal, és utalhatnak az Úr angyalának a 37. fejezet végén olvasható megjelenésére; (g) a többes számú felszólítások és a névtelen beszélők (40,1–3.6) nehezen értelmezhető jelenlétére magyarázatot ad, ha Ezékiás és Ézsaiás párbeszédének kontextusába helyezzük, amelyet követelek közvetítettek (37,2–7.21–35).

(2) A bevett értelmezés szerint Ézsaiás könyvének 40–48. fejezetei körülbelül hatszor utalnak Círusra anélkül, hogy megneveznék (41,2.25; 43,14; 45,13; 46,11; 48,14–15), kétszer pedig névvel (44,28; 45,1).⁵⁵ Goldingay és Payne szerint ezek az utalások minden a késő-exilikustól eltérő értelmezés „Achilles-inát jelentik”,⁵⁶ Baltzer szerint pedig Círus név szerinti említése „kétségkívül megadja [Deutero-Ézsaiás datálásának] *terminus a quo*ját”.⁵⁷ Az ellenérv megválaszolásában először a név nélküli, majd a név szerinti utalásokra térünk ki.

Amint az a korábbi érvelésből kikövetkeztethető, a következetesen preexilikus értelmezések a legtöbb név nélküli utalást nem Círusra, hanem Szanhéribra vonatkoztatják.⁵⁸ A 41. fejezetben olyan alakot látunk, akinek eljövételéről a próféta közönsége is tud; Círusra értelmezése ezért erős érv a késő-exilikus datálás mellett,⁵⁹ a preexilikus nézettel pedig éppen ezért nehezen összeegyeztethető.⁶⁰ A Círussal való azonosítást gyengíti –

49 Seufert 2015, 270–271. o.; vö. Habel 1965; Schultz 2012, 251: 45. lj.

50 Seufert 2015. Más preexilikus értelmezésekhez, amelyek a szöveget az asszír ostrom utáni állapotokhoz kötik, ld. House 2019, 266–278. o.; Erlandsson 2020, 107–111. o.

51 Seufert 2015, 272. o.

52 Seufert 2015, 272–280. o. Az eredeti cikkben ezek természetesen jóval részletesebben kifejtve olvashatók.

53 Ehhez szükséges a 40,9a kifejezéseinek egy bizonyos értelmezése: „örömmondó Sion / Jeruzsálem” (Károli), szemben az alternatív „ki örömhírt viszel a Sionnak / Jeruzsálemnek” (RÚF) olvasattal. Ennek alátámasztásához ld. Seufert 2015, 272–273: 19. lj.

54 Vö. Smith 2009, 105. o., 2011, 713. o.

55 Allis 2000, 51–52. o.; Childs 2001, 376. o.; Berges 2014, 71. o.; Kustár 2016, 258–259. o. Egyesek a szolga-énekek némelyikét vagy mindegyikét is Círusra vonatkoztatják (pl. Oswalt 1998, 78. o.), ezekre azonban a továbbiakban nem térünk ki.

56 Goldingay, Payne 2006a, 29. o.

57 Azaz a lehetséges legkorábbi időpontját. Baltzer 2001, 30. o. Hasonlóan fogalmaz Fried 2002, 378. o.

58 Vegyes megközelítésekhez ld. Payne 1967b; Erlandsson 2020, 113–122, 136–137, 143–144. o.

59 Childs 2001, 290. o.

60 De ld. Erlandsson 2020, 113–122. o.

legalábbis a 25. versben –, hogy ennek az embernek az eljövételét egy jeruzsálemi próféta már bejelentette (41,27b),⁶¹ illetve, hogy ő Jahve nevét „hirdeti” (RÚF) vagy „hívja segítségül” (Kecskeméthy) (41,25a), míg Círusról később azt olvassuk, hogy „nem ismert[e]” Jahvét (45,4b).⁶² A Szanhéribbal való azonosítást erősíti egyrészt az, hogy – a korábbi érvelésünk szerint – a 41. fejezet egyik fő témája (8–16. v.) Júda asszír ostroma,⁶³ másrészt pedig, hogy az utalások kontextusát átszövi a bálványokkal folytatott polémia, amelynek apropóját Seufert és Smith korábban bemutatott értelmezése szerint az asszír kincstárnok kihívása szolgáltatta.

A többi névtelen utalás (a 45,13 kivételével) Babilon megjövendölt ítélete kapcsán hangzik el, amelyről korábban amellezt érveltünk, hogy Kr. e. 689 eseményeire vonatkozik, és Szanhérib hajtotta végre – így ezek az utalások őrre vonatkoztathatók.⁶⁴ Ezt tovább erősíti Payne észrevétele, amelyben rámutat, hogy a 46,11 a negatív értelmű יָטִי („saskeselyű”) szóval utal erre a személyre, szemben a Círus felszabadító szerepéhez jobban illő, pozitív vagy semleges שָׁסִי („sas”) szóval, amit a szerző – más kontextusban – pl. a 40,31-ben használ.⁶⁵

A 45,13 szorososan kapcsolódik a Círust kétszer név szerint említő 44,24–45,7-ig terjedő szakaszhoz, így ezeket a következőkben együtt tárgyaljuk. A preexilikus értelmezések ezen prófécia kapcsán alapvetően három csoportba oszthatók: (a) Círus nevének említése későbbi redakció;⁶⁶ (b) az itt említett Círus nem a Kr. e. 6. századi perzsa uralkodó;⁶⁷ (c) ez a szöveg valódi, a távoli jövőre vonatkozó jövendölés. Az első kettő felvetésről belátható, hogy spekulatív jellegükből fakadóan nehezen cáfolhatók, azonban valószínűtlenségük miatt a továbbiakban a harmadikkal fogunk csak bővebben foglalkozni.

Számos ellenvetés hozható fel azzal szemben, hogy a Kr. e. 8–7. század fordulóján egy próféta név szerint beszélt volna egy másfél évszázaddal későbbi uralkodóról: (a) a jövő ilyen szintű ismerete lehetetlen; (b) egy ilyen jövendölés idegen lenne a bibliai prófécia műfajától; (c) a közönség számára a prófécia nem lett volna értelmes vagy hasznos; (d) a szöveg Círusról úgy beszél, mint egy korabeli személyről. Azonban (a) ez pusztán előfeltevés, amelyet helytelen lenne a bibliai szöveg vizsgálatában evidens kiindulási pontként kezelni; (b) található a Bibliában más, évszázadokkal a narratívák szerinti elhangzásuk után beteljesedett prófécia is (pl. 1Móz 15,13–16; 2Kir 20,16–18 ≈ Ézs 39,5–7), egy helyen egy jövőbeli uralkodó megnevezésével

61 Vö. Payne 1967b, 51–53. o.; Vasholz 1980, 392: 9. lj.; Allis 2000, 60–61. o.; Smith 2009, 125–126, 148–149. o., 2015a, 191. o.; Erlandsson 2020, 113–116. o.

62 Smith 2011, 703–704. o.; vö. Allis 2000, 55–56. o. Smith érve kérdéses – különösen az általa is vallott tradicionalista nézőpontból –, ugyanis Ezdrás könyvében találunk Círusnak tulajdonított, Jahve hatalmát elismerő mondatokat (1,1–3). Smith saját válasza erre az ellenvetésre (2011, 704: 19. lj.) nehezen érthető, azonban felhozható a védelmében, hogy Ezdrás könyve Círus babiloni uralkodásának kezdetére teszi azt, hogy elismerte Jahvét, míg Ézsaiás 45,4 – és a bevett értelmezés szerint 41,25 – ennél korábbi időszakra vonatkozik. Az sem világos, Szanhéribra mennyivel volt ekkor jellemzőbb a Jahve-hit: kincstárnoka az Ézsaiás 36,10 szerint hivatkozik őrre, azonban ennek őszintesége legalábbis kétséges. House (2019, 307–308: 34. lj.) szerint ez a kitétel Szanhéribra és Círusra egyformán és azonos értelemben igaz.

63 Smith 2015a, 190–191. o.

64 De vö. House (2019, 417. o.), aki szerint a 48,14 valószínűbb, hogy Izráelre utal.

65 Payne 1967b, 56. o.; vö. House 2019, 394. o.

66 Harrison (1969, 793–795. o.) Wordsworth értelmezését ismerteti, aki szerint a prófécia eredetileg Ezékiásra vonatkozott (ld. még Thirtle [1907, 244–264. o.] alternatív elméletét azonos konklúzióval). Korábban Downer (1923b, 365–371. o.) egy másik szövegromlás-hipotézist mutatott be, amelynek segítségével a prófécia eredeti főszereplőjét Szanhéribbal azonosította. Létezik az a nézet is, amely szerint a prófécia eleve Círusra vonatkozott, azonban maga a név későbbi beillesztés (Manahan 1970, 28–30. o.).

67 Ez egy nagyon ritka álláspont, kifejtéséhez ld. Perry 2015. Nem világos, hogy Hess is emellezt érvel-e, amikor a következőket írja: „többé nem feltételezhető, hogy egy Círus nevű korai perzsa vezető szükségszerűen ismeretlen lett volna Ézsaiás számára” (Hess 2016, 525. o.).

együtt (1Kir 13,2);⁶⁸ (c) amint Kitchen rámutatott,⁶⁹ a Círus név Ézsaiás korában is ismert lehetett, Smith-szel pedig abban érthetünk egyet, hogy a legtöbb jövőre vonatkozó próféciáról az akkori hallgatóság nem tudta, hogy mikor fog beteljesedni, tehát ebben a Círus-prófécia nem különlegesebb a többinél – hasznosságára nézve pedig számos szempont felvethető;⁷⁰ végül pedig (d) ez távolról sem egyértelmű: Young részletesen érvel a prófécia struktúrája alapján amellet, hogy jövőbeli eseményt ír le.⁷¹

(3) A 41,27 kapcsán kérdéseket vet fel a 41,25–27 Szanhéribre vonatkoztatása, ugyanis itt a szöveg az asszír seregek eljövételének (27a) kihirdetését látszólag összeköti egy „örömhírhozóként” (27b) jellemzett személy tevékenységével, pedig ez a jeruzsálemiek számára bizonyára rossz hír volt. Bár a preexilikus értelmezések szakirodalmában ez a vers mindeddig kevés figyelmet kapott, mégis találunk két említésre méltó megoldást a kritikára.⁷² Előjáróban érdemes megjegyeznünk, hogy a vers megértése a történeti kérdésektől függetlenül is nehézséget okoz, mind az egyes szavak jelentése, mind a nyelvtan, mind a szöveggörnyezetben betöltött szerep szempontjából,⁷³ ezért minden értelmezési kísérletet kellő óvatossággal kell kezelnünk.

Maga Smith is körültekintően fogalmazza meg javaslatát, amely a következő: Jahve valóban előre kijelentette az asszír támadást prófétáin keresztül – emellett pedig „folyamatosan jó híreket küldött (40,9; 52,7) jeruzsálemi népének, amely talán Mikeás és Ézsaiás ismételt jóvendőléseire utal arról, hogy Isten el fogja pusztítani a Jeruzsálemet körülvevő asszír támadókat (29,17–24; 30,27–33; 31,8–9; 37,22–36).”⁷⁴ Az értelmezés erőssége, hogy a tágabb történeti kontextusba jól illeszkedő magyarázatot fogalmaz meg, gyengesége viszont, hogy a vers két mondata közötti látszólagos gondolatpárhuzamot megtöri. A másik megközelítést House kommentárjában találjuk: ő a 27b-ben a מְבַשֵּׂרִים szót egyszerűen „hírhozóknak” fordítja, nem jelezve, hogy jó vagy rossz hírről van-e szó – ezzel pedig feloldja a kritika mögött álló feszültséget.⁷⁵ Ennek erőssége az egyszerűsége és az, hogy megőrzi a gondolatpárhuzamot, gyengesége viszont, hogy a מְבַשֵּׂרִים az előfordulási eseteinek többségében pozitív kontextusban szerepel,⁷⁶ így alternatív fordítása kérdéses. Bár a két értelmezés egyike sem ad perdöntő megoldást a problémára, egyelőre megelégszünk azzal, hogy a kritika erejét – különösen a vers nehezen érthető voltát is figyelembe véve – jelentősen enyhítik.

(4) Ez a három szakasz (43,14; 47,6; 48,20) elég világosan látszik beszélni a babiloni fogságról, ezért meg is osztja a preexilikus magyarázókat. Több megközelítést különíthetünk el, amelyeket az egyes szerzők

68 Smith 2011, 703: 13. lj., 2015a, 189. o.; House 2019, 372. o. Természetesen sokan elvetik ezeknek a történeti hitelességét, azonban, ha későbbi redakció vagy fikcióírás eredményének tekintjük is őket, akkor is arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a redaktorok vagy szerzők prófécia-felfogásában helye volt az évszázados nagyságrendű időtávokra vonatkozó jóvendőléseknek.

69 Kitchen 2003, 380. o.; vö. Hess 2016, 525. o.; House 2019, 370–372. o.

70 Smith 2009, 241. o., 2015a, 189. o.; vö. Kitchen 2003, 380. o. A prófécia több üzenetet hordozhatott az asszír ostrom idején élő júdaiaknak: (i) megfogalmazza a korábban (Ézs 39,5–7; talán 43,28) megprófétált jövőbeli pusztítás utáni helyreállítás ígétét (vö. Smith 2015a, 192); (ii) hosszú táv alátámasztást ad a 40–48. fejezet bálvány-polémiájának azzal, hogy igazolja: Jahve ismeri és uralja a jövőt (Manahan 1970, 31–32. o.; Smith 2009, 240–241. o., 2015a, 191. o.); (iii) ha House-nak igaza van abban, hogy Ézsaiás közönsége érthette, hogy Círus perzsa személy (lesz), az eltántoríthatta a júdaiakat a babiloniak általi szabadításba vetett bizalomtól (House 2019, 371. o.).

71 Young 1958, 49–56. o.; vö. Payne 1967b, 55–56. o. Smith a 45,13-ban a יְהוָה יִרְעֶה־יָמַי ígét perfectum propheticumként, a jövőre utalva értelmezi: „én fogom elindítani őt” (Smith 2009, 264: 581. lj.).

72 Ld. a következőkben. Nem nevezhető a kritikára adott válasznak, de mégis érdemes megemlíteni Erlandsson értelmezését, aki a 41,1–20-at Szanhéribra érti, azonban a 21–24. versben időbeli váltást látva az azt itt vizsgált szakaszt már Círusra vonatkoztatja (Erlandsson 2020, 113–122. o.).

73 A kérdésekről alapos elemzést ad Oosting 2013, 71–81. o.

74 Smith 2009, 150. o.

75 House 2019, 307. o.

76 A szó a következő versekben szerepel azonos vagy közel azonos alakban: 1Sám 4,17; 2Sám 4,10; 18,26; Zsolt 68,12; Ézs 40,9; 52,7; Náh 1,15. Ezek közül az 1Sám 4,17-ben negatív, a 2Sám 18,26-ban valószínűleg semleges, a többiben pozitív jelentésű.

időnként változatos kombinációkban alkalmaznak. (a) Az egyik álláspont szerint ezek a szakaszok a Círus-próféciahoz hasonlóan a Kr. e. 6. századra vonatkozó jóvendölések.⁷⁷ Megoszlanak a vélemények azzal kapcsolatban, hogy ez a Babilon ítéletéről szóló teljes prófécia igaz-e.⁷⁸ A korábbi érvelésünk alapján a 46–47 a Kr. e. 7. század elejének eseményeiről szól, így ez valószínűtlennek tűnik.

(b) Mások abból indulnak ki, hogy ekkor Babilon Asszíria része volt,⁷⁹ az asszír uralkodók pedig Tiglat-Pileser-től kezdve gyakran Babilon királyának is nevezték magukat (bár maga Szanhérib nem⁸⁰) – így őszertük a babiloni fogságról szóló prófécia, mintegy szinekdochéval, részben a Kr. e. 8–7. századi „Assur-Bábelre” utalhatnak.⁸¹ Ez azonban nehezen egyeztethető össze azzal, hogy az ítélet őszertük is elsősorban magát Babilont éri; viszont ha a 46–48. fejezetben „Babilon” alatt következetesen „Asszíriát” értünk, az történetileg azonosíthatatlanná teszi a megprófétált ítéletet.

(c) Vannak, akik – a 40–48. fejezet központi témájának az asszírokkal szembeni bálvány-polémiát és a babiloni követekkel kötendő potenciális szövetséget (Ézs 39) látva – ezekben a próféciaiban is Jahve szuverenitását és szabadító hatalmát látják a központi üzenetnek. Ő a júdaiak „érdek[ében] küld Babilonba” (43,14), hogy meglássák: csak Jahvéban bízhatnak. Ezért szólítja fel őket arra is, hogy forduljanak el a babiloni kapcsolatoktól és bálványimádó gondolkodásuktól (48,20).⁸² Noha ez a megközelítés valóban illeszkedik Ézsaiás 40–48 preexilikus értelmezésébe, önmagában nem elégséges: a 47,6-ra, amely megfogalmazza az ítélet egyik alapját, nem ad magyarázatot.⁸³

(d) Utolsóként a legígéretesebb megoldási javaslatot ismertetjük. Tudjuk, hogy Asszíria a Kr. e. 8. század utolsó évtizedeiben mind az északi Izráelből, mind a déli Júdából nagy számban vitt fogságba zsidókat. Ismerünk beszámolót arról is, hogy amikor Szanhérib elpusztította Babilont Kr. e. 689-ben, a lakosok jelentős része elmenekült.⁸⁴ Hogyha valószínűsíthető, hogy az asszír fogságba vitt zsidók egy része Babilonba került, akkor a Kr. e. 7. század elején is beszélhetünk egy „babiloni fogságról”, sőt akár valamilyen mértékű visszatérésről is. Ez magyarázatot adhat a 47,6-ra, és kiegészítheti a másik két versnek az előző pontban bemutatott értelmezését.⁸⁵ A kérdés tehát: van okunk azt gondolni, hogy az asszír fogságba vitel Babilonra is kiterjedt?

77 Mindhárom szakasról: Payne 1967b, 53, 56–57. o.; a 43,14-ről és a 48,20-ról: Erlandsson 2020, 126, 144. o.; a 47,6-ról: Smith 2009, 303–304. o.; a 43,14-nél mindkét opciót lehetségesnek tartja: Horton 2000, 330. o.

78 Payne a 46. fejezetet (különösen a 11. verset) preexilikus eseményekre vonatkoztatja, a 47–48. fejezetet azonban Círus cselekedeteihez köti (Payne 1967b, 56–58. o.). Erlandsson álláspontja nem mindig világos, de úgy tűnik, a 46–48. fejezet többségét preexilikusnak, helyenként talán egyszerre több korszakra vonatkozóan tekinti (Erlandsson 2020, 134–144. o.; kissé hasonlóan House 2019, 400–401. o.). Smith a babiloni prófécia nagy többségének beteljesedését a Kr. e. 7. század elejére teszi, a 48,20-at pedig teológiai-ideológiai, politikai és eszkatológiai értelemben magyarázza (Smith 2009, 331–332. o., 2011, 710–711, 713. o., 2015a, 187, 192–193. o., 2015b). Horton a 46–48. fejezetekre egységesen preexilikus olvasatot ad (Horton 2000, 35–37. o.).

79 Vagy legalábbis a két állam között *perszónálunió* állt fenn – Asszíria és Babilon akkori komplex viszonyáról ld. Erlandsson 1970, 86–92. o.; Machinist 1985; Brinkman 1991, 1–47. o.; Frame 1992, 245–256. o.; Kuhrt 1995, 493–499, 578–587. o.

80 Frame 1992, 54. o.

81 Thirtle 1907, 233–243. o.; Erlandsson 1985, 34–36. o., 2020, 134. o.; részben Lessing 2011, 17–18. o.

82 Smith 2009, 206. o., 2011, 713. o., 2015a, 192–193. o. Részben hasonló House értelmezése (House 2019, 348, 421. o.).

83 Smith a 47,6-ot a Kr. e. 6. századról szóló jóvendölésnek értelmezi (Smith 2009, 303–304. o.); ez azzal a különös következménnyel jár, hogy Kr. e. 689-ben Babilont azért sújtotta ítélet, ahogyan a fogságba vitt zsidókkal több mint egy évszázaddal később bánt.

84 Brinkman (1983, 39. o.) ismerteti Ézsar-Haddón asszír uralkodónak (feltehetően az írnokei által készített) feliratait, amelyekben beszámol Babilon elpusztításáról.

85 Thirtle 1907, 234, 239, 241. o.; Downer 1923b, 371–376. o.; Horton 2000, 35–37, 330. o.; House 2019, 346–348, 400–401, 421–422. o.

Noha erre közvetlen bizonyíték nincsen, több közvetett megfontolást említhetünk. Egyrészt, ha lehet hinni a feljegyzéseknek, akkor kétszázézer (de némi – jogos – szkepticizmussal is sokezer) júdai fogollyal kell számolnunk,⁸⁶ Babilon pedig asszír fennhatóság alatt volt, így nem lenne meglepő, ha egyeseket oda vittek volna. Ezt erősíti az, hogy a foglyok akár kényszermunkásként, akár a hadseregbe besorozva számos helyre eljuthattak a birodalmon belül.⁸⁷ Érdemes megjegyezni azt is, hogy Ézsaiás 11,11 beszél a Babilonhoz közeli Sineárban szétszórásban élő zsidókról, a Krónikás szerint pedig pár évtizeddel később Manassét az asszírok Babilonba vitték fogságba, ahonnan vissza is tért (2Krón 33,9–13).⁸⁸ A legvalószínűbb magyarázat mégis a következő: Szanhérib közvetlenül azután, hogy Jeruzsálemet megostromolta és Júdát letarolta, Babilonba ment leverni egy lázadást – miközben körülbelül ugyanekkor júdaiak sokaságát vitte fogságba. Valószínűsíthető, hogy a foglyok legalább egy részét magával vitte Babilonba, különösen annak tekintetében, hogy kevéssel azelőtt – az asszír feljegyzések szerint – hasonló létszámban távolított el lakosokat Babilonból és a környező városokból egy korábbi lázadás elfojtása során.⁸⁹

Összefoglalva, a legvalószínűbb rekonstrukció, amit ezekkel a szövegekkel kapcsolatban adhatunk, így hangzik: a Kr. e. 8. század végén az AsszírIA által fogságba vitt zsidók egy része Babilonba került, ahol keményen bántak velük. Isten ezért, illetve azért is, hogy hatalmát megmutassa, és Ezékiást a Meródak-Baladánnal való szövetségétől eltántorítsa, ítéletet tartott Babilon fölött. A 43,14 és a 48,20 utalhat mind a fizikai szabadulásra, mind a politikai elfordulásra.⁹⁰

(5) Bár az „út-metaforát” és az egyéb természeti képeket gyakran értelmezik úgy, mint amik egy fogságból való „második kivonulást” ábrázolnak, ez távolról sem egyértelmű.⁹¹ Vegyük észre, hogy (a) a hazatérés ezen próféciák szerint a természet helyreállításával jár; (b) hasonló szövegek az út készítéséről vagy a természet helyreállításáról nem kötődnek világosan a fogsághoz (40,3–4; 41,18–19); (c) a 43,16–17 hasonló megfogalmazással az Egyiptomból való kivonulásra utal vissza; (d) a 42,15–16 pedig az út készítéséhez éppen az ellenkező természeti képeket: a hegyek pusztává tételét és a növények kiszáradását kapcsolja. A szerző tehát sokféleképpen használja ezeket a fordulatokat, amelyek így nem tekinthetők egy bizonyos történelmi eseményre tett világos utalásnak, ezzel szemben gyakran eszkatologikus jellegűek.⁹²

Említésre érdemes azonban pár további észrevétel is. Általánosságban elmondható, hogy a fogságból való hazatérés témája már a Kr. e. 8. század végén kezdődő asszír fogságba vitel kapcsán is releváns prófétai üzenet lehetett, még ha némelyik szöveg expliciten babiloni vonatkozását ez csak részben magyarázza is. Stanley Horton szerint viszont némelyik szakasz utalhat arra a (fentebb kifejtett) eseményre, amikor Kr. e. 689-ben, Babilon elpusztításakor az ott élő foglyok – akik között jó eséllyel voltak az asszírok által fogságba vitt zsidók – hazamenekülhettek.⁹³ Találunk a fogságból való visszatérésre vonatkozó kevésbé speci-

86 A foglyok számáról ld. Gallagher 1999, 129–132. o.; Richardson 2014, 460–462. o.

87 Downer 1923a, 269. o.; House 2019, 400–401. o.

88 Vö. Downer 1923a, 265–266. o.; House 2019, 346, 400. o. Az ézsaiási prófécia datálása és a krónikás narratívájának történetisége vitatott: az előbbihez ld. Erlandsson 1974; Umoren 2006, 138–162. o.; az utóbbihoz Schniedewind 1991, 452. o.; Van Keulen 1996 207–221. o.; Kelly 2002, 135–141. o.

89 Thirtle 1907, 133–135. o.; Downer 1923a, 266, 269. o.; Erlandsson 1974, 106. o.; vö. Brinkman 1983, 91. o., 1991, 34–35. o.; Kuhrt 1995, 583. o.; Richardson 2014, 460–462. o.

90 Érdemes említést tennünk az 52,11–12-ről, amely hasonlít a 48,20-hoz, azonban nem tartalmazza Babilon nevét. A preexilikus megközelítést támogató szerzők különbözőképpen magyarázzák ezeket a verseket. A valószínűbb értelmezések szerint a szöveg utalhat az ostromlott Jeruzsálem szabad elhagyására (Thirtle 1907, 177–178. o.), a templomi istentisztelet ostrom utáni visszaállítására (House 2019, 475–476. o.; vö. Seitz 2001, 455–456. o.) vagy eszkatologikus szabadulásra (Smith 2009, 426–427. o.).

91 A metafora részletes elemzéséhez és elsődlegesen nem-exilikus értelmezéséhez ld. Lund 2007.

92 Smith 2015a, 182, 185. o.

93 Horton 2000, 330. o.

fikus próféciákat is (pl. 49,9–12), ezek azonban az északi országrész fogságba vitelétől – a későbbi hazatérések gyér volta miatt – egészen az eszkatonig bírnak aktualitással.⁹⁴

(6) Gyakori észrevétel, hogy a 39. fejezet 5–7. versei azzal, hogy tartalmazzák a babiloni fogságról szóló jóvendölést, előkészítik a 40. fejezettel beálló új perspektívát, amely már exilikus közeget feltételez.⁹⁵ Azonban, ahogyan Payne rámutat, a 39. fejezet nem a babiloni fogság megprófétálásával végződik, hanem azzal, hogy Ezékiás király megnyugszik: „az [ő idejében] béke és biztonság lesz” (Ézs 39,8).⁹⁶ Tekintve, hogy ez az epizód valószínűleg a Kr. e. 701-ben bekövetkezett asszír ostrom (Ézs 36–37) előtt történt,⁹⁷ Ézsaiás 40,1–11 pedig – fentebbi értelmezésünk szerint – az asszír fenyegetés alól való szabadulást hirdette az ostrom idején, a két fejezet közötti kapcsolat érthető a következőképpen. A támadásról adott történeti beszámoló után a szerző visszatér a korábbi eseményekre, amelyek következtetni engednek a király, illetve feltehetően valamilyen mértékben az egész nép hozzáállására, amikor az asszírokkal szembesültek. Ez a megrázó csalódás, amely a király korábbi önző és téves megnyugvásából fakad, alapozza meg a népnek szóló vigasztalás és szabadulás üzenetének jelentőségét a 40. fejezetben.⁹⁸ Maga a történelmi helyzet a 40–55. fejezet nagyjának háttérül szolgál.

A fenti részletes – és mégis hiányos – áttekintés alapján a preexilikus értelmezésről a következő megállapításokat tehetjük. Először is: több igeszakasznak valószínűbb magyarázatát adja, mint az egyéb megközelítések; másodsorban, más helyeken nem feltétlenül valószínűbb, de hihető és újszerű értelmezésekkel szolgál; harmadszor pedig, a számos felmerülő ellenvetés megválaszolásában végső soron segítségül hív mind természetfeletti jövőismeretet, mind szokatlan történeti rekonstrukciókat, amelyeket azonban helytelen lenne elhamarkodottan tévesnek vagy elvetendőnek ítélnünk.

6. Konklúzió

Összefoglalva a történeti utalások elemzését, világos, hogy Ézsaiás 40–55 szövevényes és sokszor homályos szövegét nem lehet minden kétséget kizáróan egy adott történelmi szituációban elhelyezni. A Círus-prófécia számos kutató számára magától értetődő *terminus a quót* jelent, ez azonban, amit fentebb láttuk, nem feltétlenül jogos. Hasonlóan, a Babilonról szóló próféciák sem kezelhetők egyértelműen exilikusként: egyrészt, mert a jóvendölés lehetőségét további indoklás nélkül nem vethetjük el, főleg pedig azért, mert a próféciák utalhattak Babilon katonai konfliktusokban gazdag történelmének egyéb eseményeire is, elsősorban a Kr. e. 689-ben asszírok által végzett pusztításra. A posztexilikus megközelítések segítenek rámutatni a bevett értelmezés gyengeségeire, azonban vagy egészen valószínűtlen szövegkritikai, irodalmi, illetve történelmi tézisek elfogadása, vagy a szöveg intenzív redakciókritikai felaprózása szükséges ahhoz, hogy tarthatóak legyenek.

A cikkben kifejtett preexilikus értelmezés, amely Ézsaiás 40–55. fejezeteinek keletkezését a Kr. e. 8. és 7. század fordulójára teszi, kevéssé elterjedt, azonban elegendő szakirodalom támogatja ahhoz, hogy komolyan veendő lehetőségként kezeljük. Tekintve, hogy az egyéb megközelítéseket terhelő problémákra gyakran jó megoldásokkal szolgál, a vele szemben felhozott ellenérvek pedig többségükben jól megválaszolhatók

94 Smith 2009, 340. o.; Erlandsson 2020, 148–149. o.

95 Brueggemann 1998, 15. o.; Childs 2001, 262, 286. o.; Goldingay 2005, 4. o.; Lessing 2011, 15. o.; Smith 2015a, 185–186. o.; Poulsen 2019, 20, 25–26. o. Smith válasza, amelyben tagadja a 39. és a 40. fejezet közötti kapcsolatot, nem meggyőző.

96 Payne 1963, 53–54. o. Payne a 40,1–11-et közvetlenül az ostrom utánra datálja; a következőkben ismertetett értelmezés így részben a sajátunk.

97 Ugyanis Meróda-Baladán Szanhérib Kr. e. 701-es jeruzsálemi ostromakor már nem volt hatalomban, hanem elüldözték, rejtőzködni kényszerült (Walton 1985, 131–132. o.; Sweeney 1996, 455. o.).

98 Az Ezékiás hozzáállása és az azt követő isteni vigasztalás közötti kontrasztra rámutatott Kaiszareiai Euszebiosz és O. T. Allis is (Poulsen 2019, 21: 7. lj.).

(legalábbis nem lényegesen rosszabbul, mint a többi értelmezés esetén), kijelenthetjük: Ézsaiás 40–55 történelmi utalásai a szöveg preexilikus keletkezését inkább alátámasztják, mintsem kétségbe vonják.

Ha ez a megállapítás igaz, annak komoly következményei vannak az Ézsaiás könyvének keletkezésével kapcsolatos kutatásokra nézve. Az elterjedt forrás- és redakciókritikai elméletek számára, amelyek a szöveg mögött akár fél évezredre terjedő keletkezéstörténetet feltételeznek, Ézsaiás 40–55 exilikus és/vagy poszt-exilikus datálása alapvető jelentőségű kiindulópont – amire azonban a legerősebb bizonyítékot a történelmi utalások hivatottak szolgáltatni. Ennek megkérdőjelezése alkalmat ad a könyv keletkezési körülményeinek friss vizsgálatára, az egységes és többes szerzőség melletti érvek újraértékelésére, és arra, hogy ismét komoly alternatívaként tekintsünk a tradicionalista nézetre, amely a könyv elsődleges szerzőjének Ézsaiást, Ámóc fiát, a Kr. e. 8–7. századi prófétát tartja.⁹⁹

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom a Tyndale House kutatóközpontnak, hogy 2018-ban négy hétig vendégül láttak cambridge-i kutatóközpontjukban, ahol lehetőségem nyílt az Ézsaiás könyvével kapcsolatos nemzetközi szakirodalom tanulmányozására. Köszönet illeti továbbá Seth Erlandssont és Paul R. House-t, hogy rendelkezésemre bocsátották megjelenés előtt álló Ézsaiás-kommentárjaik kéziratait.¹⁰⁰

7. Irodalomjegyzék

- Albertz, R. (2003): Darius in Place of Cyrus: The First Edition of Deutero-Isaiah (Isaiah 40.1–52.12) in 521 BCE. *Journal for the Study of the Old Testament*, 27(3), 371–383.
- Albertz, R. (2014): On the Structure and Formation of the Book of Deutero-Isaiah. In: Bautch, R. J., Hibbard, J. T. (szerk.): *The Book of Isaiah: Enduring Questions Answered Anew*. Eerdmans, Cambridge / Grand Rapids, 21–40.
- Allis, O. T. (2000): *The Unity of Isaiah: A Study in Prophecy*. Wipf and Stock, Eugene.
- Baltzer, K. (2001): *Deutero-Isaiah: A Commentary on Isaiah 40–55*. Fortress Press, Minneapolis.
- Bartholomew, C., Evans, C. S., Healy, M., Rae, M. (szerk.) (2003): *“Behind” the Text: History and Biblical Interpretation*. Paternoster Press / Zondervan, Carlisle / Grand Rapids.
- Berges, U. (2008): Das Jesajabuch als Jesajas Buch: Zu neuesten Entwicklungen in der Prophetenforschung. *Theologische Revue*, 104, 3–14.
- Berges, U. (2014): Kingship and Servanthood in the Book of Isaiah. In: Bautch, R. J., Hibbard, J. T. (szerk.): *The Book of Isaiah: Enduring Questions Answered Anew*. Eerdmans, Cambridge / Grand Rapids, 159–178.
- Berman, J. (2016): Empirical Models of Textual Growth: A Challenge for the Historical-Critical Tradition. *Journal of Hebrew Scriptures*, 16(12), 1–25.
- Blenkinsopp, J. (2002): *Isaiah 40–55: A New Translation with Introduction and Commentary*. Doubleday, New York.
- Block, D. I., Schultz, R. L. (szerk.) (2015): *Bind Up the Testimony: Explorations in the Genesis of the Book of Isaiah*. Hendrickson Publishers, Peabody.
- Brinkman, J. A. (1983): Through a Glass Darkly: Esarhaddon’s Retrospects on the Downfall of Babylon. *Journal of the American Oriental Society*, 103(1), 35–42.
- Brinkman, J. A. (1991): Babylonia in the Shadow of Assyria. In: Boardman, J., Edwards, I. E. S., Hammond,

⁹⁹ Az egységes szerzőség újraértékeléséhez természetesen számos további kérdés vizsgálatára is szükség van, amely jelen cikknek nem célja. Ezekkel kapcsolatban a legigényesebb tradicionalista szakirodalmakhoz ld. Margalioth 1964; Lanz 2004; Schultz 2012; Block, Schultz 2015.

¹⁰⁰ House 2019; Erlandsson 2020. Az utóbbi pontosabban Erlandsson 2014-ben svéd nyelven megjelent kommentárjának angol fordítása. Míg House köteténél a hivatkozott oldalszámok remélhetőleg megegyeznek a nyomtatott kiadásban találhatóakkal, Erlandsson kommentárjánál ez várhatóan nem lesz így.

- N. G. L., Sollberger, E., Walker, C. B. F. (szerk.): *The Cambridge Ancient History: The Assyrian and Babylonian Empires and Other States of the Near East, From the Eighth to the Sixth Centuries B.C.* (3. kötet, 2. rész). Cambridge University Press, Cambridge, 1–70.
- Brinks, C. L. (2013): On nail scissors and toothbrushes: responding to the philosophers' critiques of Historical Biblical Criticism. *Religious Studies*, 49, 357–376.
- Brueggemann, W. (1998): *Isaiah 40–66*. Westminster John Knox Press, Louisville.
- Carroll, R. P. (1978): Second Isaiah and the Failure of Prophecy. *Studia Theologica*, 32, 119–131.
- Childs, B. S. (1979): *Introduction to the Old Testament as Scripture*. Fortress Press, Philadelphia.
- Childs, B. S. (2001): *Isaiah*. Westminster John Knox Press, Louisville.
- Clarke, A. (1836): *The Holy Bible, Containing the Old and New Testaments: The Text Printed from the Most Correct Copies of the Present Authorized Translation, Including the Marginal Readings and Parallel Texts. With a Commentary and Critical Notes. Designed as a Help to a Better Understanding of the Sacred Writings* (2. kötet). John J. Harrod. Baltimore.
- Downer, B. B. (1923a): The Added Years of Hezekiah's Life: An Inquiry into the Significance of this Period for Isaiah Criticism. *Bibliotheca Sacra*, 80(318), 250–271.
- Downer, B. B. (1923b): The Added Years of Hezekiah's Life: An Inquiry into the Significance of this Period for Isaiah Criticism. *Bibliotheca Sacra*, 80(319), 360–391.
- Duhm, B. L. (1922): *Das Buch Jesaia*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Erlandsson, S. (1974): Isaiah 11:10–16 and Its Historical Background. *Wisconsin Lutheran Quarterly*, 71(2), 94–113.
- Erlandsson, S. (1985): The Unity of Isaiah—A New Solution? In: Marquart, K. E., Stephenson, J. R., Teigen, B. W. (szerk.): *A Lively Legacy: Essays in Honor of Robert Preus*. Concordia Theological Seminary, Fort Wayne, 33–39.
- Erlandsson, S. (2020): *The Scroll of Isaiah – Its Unity, Structure, and Message*. Northwestern Publishing House, Milwaukee.
- Frame, G. (1992): *Babylonia 689–627 B.C.: A Political History*. Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, Leiden.
- Fried, L. S. (2002): Cyrus the Messiah? The Historical Background to Isaiah 45:1. *The Harvard Theological Review*, 95(4), 373–393.
- Gallagher, W. R. (1999): *Sennacherib's Campaign to Judah: New Studies*. Brill, Boston / Köln / Leiden.
- Goldingay, J. E. (2005): *The Message of Isaiah 40–55: A Literary-Theological Commentary*. T&T Clark International, London / New York.
- Goldingay, J. E., Payne, D. F. (2006a): *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 40–55* (1. kötet). T&T Clark International, London / New York.
- Goldingay, J. E., Payne, D. F. (2006b): *A Critical and Exegetical Commentary on Isaiah 40–55* (2. kötet). T&T Clark International, London / New York.
- Habel, N. (1965): The Form and Significance of the Call Narratives. *Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft*, 77, 297–323.
- Harrison, R. K. (1969): *Introduction to the Old Testament*. Eerdmans, Grand Rapids.
- Hays, C. B. (2011): The Book of Isaiah in Contemporary Research. *Religion Compass*, 5(10), 549–566.
- Hess, R. S. (2016): *The Old Testament: A Historical, Theological, and Critical Introduction*. Baker Academic, Grand Rapids.
- Hilber, J. W. (2012): The Culture of Prophecy and Writing in the Ancient Near East. In: Hoffmeier, J. K., Magary, D. R. (szerk.): *Do Historical Matters Matter to Faith? A Critical Appraisal of Modern and Postmodern Approaches to Scripture*. Crossway, Wheaton, 219–241.
- Hilber, J. W. (2015): Isaiah as Prophet and Isaiah as Book in Their Ancient Near Eastern Context. In: Block, D. I., Schultz, R. L. (szerk.): *Bind Up the Testimony: Explorations in the Genesis of the Book of Isaiah*. Hendrickson Publishers, Peabody, 151–174.

- Horton, S. M. (2000): *Isaiah: A Logion Press Commentary*. Gospel Publishing House, Springfield.
- House, P. R. (2019): *Isaiah: A Mentor Commentary: Chapters 28–66* (2. kötet). Christian Focus Publications, Tain.
- Kelly, B. E. (2002): Manasseh in the Books of Kings and Chronicles (2 Kings 21:1–18; 2 Chron 33:1–20). In: Long, V. P., Wenham, G. J., Baker, D. W. (szerk.): *Windows Into Old Testament History: Evidence, Argument, and the Crisis of “Biblical Israel.”* Eerdmans, Cambridge / Grand Rapids, 131–146.
- Kitchen, K. A. (2003): *On the Reliability of the Old Testament*. Eerdmans, Cambridge / Grand Rapids.
- Koole, J. L. (1997): *Isaiah III / Isaiah 40–48* (1. kötet). Kok Pharos Publishing House, Kampen.
- Koole, J. L. (1998): *Isaiah III / Isaiah 49–55* (2. kötet). Peeters Publishers, Leuven.
- Kratz, R. G. (2003): Deutero-Isaiah: A Commentary on Isaiah 40–55. By Klaus Baltzer. *Review of Biblical Literature*, 5, 25–31.
- Kuhr, A. (1995): *The Ancient Near East c. 3000–330 BC* (2. kötet). Routledge, London / New York.
- Kustár, Z. (2016): Ézsaiás próféta könyve. In: Pecsuk, O. (szerk.), *Bibliaismereti kézikönyv*. Kálvin Kiadó, Budapest, 243–271.
- Laato, A. (1995): Assyrian Propaganda and the Falsification of History in the Royal Inscriptions of Sennacherib. *Vetus Testamentum*, 45(2), 198–226.
- Lanz, E. (2004): *Der ungeteilte Jesaja: Neues Licht auf eine alte Streitfrage*. R. Brockhaus Verlag, Wuppertal.
- Lessing, R. R. (2011): *Isaiah 40–55*. Concordia Publishing, Saint Louis.
- Lund, Ø. (2007): *Way Metaphors and Way Topics in Isaiah 40–55*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- Machinist, P. (1985): The Assyrians and Their Babylonian Problem: Some Reflections. *Jahrbuch Wissenschaftskolleg zu Berlin*, 1984/1985, 353–364.
- Manahan, R. E. (1970): The Cyrus Notations of Deutero-Isaiah. *Grace Journal*, 11(3), 22–33.
- Margalioth, R. (1964): *The Indivisible Isaiah: Evidence for the Single Authorship of the Prophetic Book*. Sura Institute for Research / Yeshiva University, Jerusalem / New York.
- McCall, T. H. (2012): Religious Epistemology, Theological Interpretation of Scripture, and Critical Biblical Scholarship: A Theologian’s Reflections. In: Hoffmeier, J. K., Magary, D. R. (szerk.): *Do Historical Matters Matter to Faith? A Critical Appraisal of Modern and Postmodern Approaches to Scripture*. Crossway, Wheaton, 33–54.
- Melugin, R. F. (1976): *The Formation of Isaiah 40–55*. De Gruyter, Berlin / New York.
- Oosting, R. (2013): *The Role of Zion/Jerusalem in Isaiah 40–55: A Corpus-Linguistic Approach*. Brill, Boston / Leiden.
- Oswalt, J. N. (1998): *The Book of Isaiah: Chapters 40–66*. Eerdmans, Cambridge / Grand Rapids.
- Oswalt, J. N. (2012): Who Were the Addressees of Isaiah 40–66? *Bibliotheca Sacra*, 169, 33–47.
- Paul, S. M. (2012): *Isaiah 40–66: Translation and Commentary*. Eerdmans, Grand Rapids.
- Payne, J. B. (1963): The Unity of Isaiah: Evidence from Chapters 36–39. *Bulletin of the Evangelical Theological Society*, 6(2), 50–56.
- Payne, J. B. (1967a): Eighth Century Israelitish Background of Isaiah 40–66: Part I. *Westminster Theological Journal*, 29(2), 179–190.
- Payne, J. B. (1967b): Eighth Century Israelitish Background of Isaiah 40–66: Part II. *Westminster Theological Journal*, 30(1), 50–58.
- Payne, J. B. (1968): Eighth Century Israelitish Background of Isaiah 40–66: Part III. *Westminster Theological Journal*, 30(2), 185–203.
- Payne, J. B. (1973): *Encyclopedia of Biblical Prophecy: The Complete Guide to Scriptural Predictions and Their Fulfilment*. Harper & Row, New York.
- Perry, A. (2015): Cyrus – A Case Study in Prophecy. *Christadelphian eJournal of Biblical Interpretation*, 9(1), 97–121.
- Poulsen, F. (2019): *The Black Hole in Isaiah: A Study of Exile as a Literary Theme*. Mohr Siebeck, Tübingen.
- Provan, I., Long, V. P., Longman, T. III. (2015): *A Biblical History of Israel*. Westminster John Knox Press, Louisville.

- Richardson, S. (2014): The First “World Event”: Sennacherib at Jerusalem. In: Kalimi, I., Richardson, S. (szerk.): *Sennacherib at the Gates of Jerusalem: Story, History and Historiography*. Brill, Boston / Leiden, 433–505.
- Rózsa, H. (2016) *Bevezetés az Ószövetség könyveibe*. Szent István Társulat, Budapest.
- Schniedewind, W. M. (1991): The Source Citations of Manasseh: King Manasseh in History and Homily. *Vetus Testamentum*, 41(4), 450–561.
- Schultz, R. L. (2012): Isaiah, Isaiahs, and Current Scholarship. In: Hoffmeier, J. K., Magary, D. R. (szerk.): *Do Historical Matters Matter to Faith? A Critical Appraisal of Modern and Postmodern Approaches to Scripture*. Crossway, Wheaton, 243–261.
- Schultz, R. L. (2015): The Origins and Basic Arguments of the Multi-Author View of the Composition of Isaiah: Where Are We Now and How Did We Get Here? In: Block, D. I., Schultz, R. L. (szerk.): *Bind Up the Testimony: Explorations in the Genesis of the Book of Isaiah*. Hendrickson Publishers, Peabody, 7–31.
- Seitz, C. R. (2001): Isaiah 40–66. In: Keck, L. E. (szerk.): *New Interpreter's Bible* (6. kötet). Abingdon Press, Nashville, 309–552.
- Seufert, M. (2015): Reading Isaiah 40:1–11 in Light of Isaiah 36–37. *Journal of the Evangelical Theological Society*, 58(2), 269–281.
- Smith, G. V. (2009): Isaiah 40–66. B&H Publishing Group, Nashville.
- Smith, G. V. (2011): Isaiah 40–55: Which Audience Was Addressed? *Journal of the Evangelical Theological Society*, 54(4), 701–713.
- Smith, G. V. (2015a): Cyrus or Sennacherib? Historical Issues Involved in the Interpretation of Isaiah 40–55. In: Block, D. I., Schultz, R. L. (szerk.): *Bind Up the Testimony: Explorations in the Genesis of the Book of Isaiah*. Hendrickson Publishers, Peabody, 175–193.
- Smith, G. V. (2015b): The Destruction of Babylon in Isaiah 46–47. *Journal of the Evangelical Theological Society*, 58(3), 527–544.
- Sweeney, M. A. (1996): Isaiah 1–39: *With an Introduction to Prophetic Literature*. Eerdmans, Cambridge / Grand Rapids.
- Sweeney, M. A. (2006): On the Road to Duhm: Isaiah in Nineteenth-Century Critical Scholarship. In: McGinnis, C. M., Tull, P. K. (szerk.): *“As Those Who Are Taught”: The Interpretation of Isaiah from the LXX to the SBL*. Society of Biblical Literature, Atlanta, 243–261.
- Sweeney, M. A. (2016): *Isaiah 40–66*. Eerdmans, Grand Rapids.
- Thirtle, J. W. (1907): *Old Testament Problems: Critical Studies in the Psalms & Isaiah*. Henry Frowde, Edinburgh / Glasgow / London / New York / Toronto.
- Torrey, C. C. (1928): *The Second Isaiah: A New Interpretation*. T&T Clark, Edinburgh.
- Umoren, G. E. (2006): *The Salvation of the Remnant in Isaiah 11:11–12*. PhD disszertáció, Pontificia Studiorum Universitas a Sancto Thoma Aquinate in Urbe, Urbe.
- Van Keulen, P. S. F. (1996): *Manasseh Through the Eyes of the Deuteronomists: The Manasseh Account (2 Kings 21:1–18) and the Final Chapters of the Deuteronomistic History*. Brill, Leiden / Köln / New York.
- Van Seters, J. (2006): *The Edited Bible: The Curious History of the “Editor” in Biblical Criticism*. Eisenbrauns, Winona Lake.
- Vasholz, R. I. (1980): Isaiah Versus “The Gods”: A Case for Unity. *Westminster Theological Journal*, 42(2), 389–394.
- Walton, J. H. (1985): New Observations on the Date of Isaiah. *Journal of the Evangelical Theological Society*, 28(2), 129–132.
- Walton, J. H. (1994): *Ancient Israelite Literature in Its Cultural Context: A Survey of Parallels Between Biblical and Ancient Near Eastern Texts*. Zondervan, Grand Rapids.
- Watts, J. D. W. (2005): *Isaiah 1–33*. Thomas Nelson, Nashville.
- White, S. (1709): *A Commentary on the Prophet Isaiah, Wherein the Literal Sense of His Prophecy's Is Briefly Explain'd*. Arthur Collins, London.
- Whittaker, H. A. (1988): *Isaiah*. Biblia, Staffordshire.

- Whybray, R. N. (1975): *Isaiah 40–66*. Oliphants, London.
- Williamson, H. G. M. (2009): Recent Issues in the Study of Isaiah. In: Firth, D. G., Williamson, H. G. M. (szerk.): *Interpreting Isaiah: Issues and Approaches*. IVP Academic, Downers Grove, 21–39.
- Wordsworth, W. A. (1939): *En-Roeh: The Prophecies of Isaiah the Seer, with Habakkuk and Nahum: Introduction, Translation, and Notes*. T&T Clark, Edinburgh.
- Young, E. J. (1958): *Who Wrote Isaiah?* Eerdmans, Grand Rapids.